

DÉLVIDÉKI SZEMLE

1943 JÚNIUS

II. ÉVF. 6. SZÁM

Sík Sándor „Esztétiká”-ja

HABEMUS AESTHETICAM! — Van immár esztétikánk! — kezdenők elragadtatott felkiáltással és egyúttal ezzel be is fejezhetnők ezt az ismertetést Sik Sándor könyvéről, mert vele máris mindent megmondtunk róla: az olvasóra vár aztán, hogy kezébe véve e művet elmerüljön benne. De e bejelentés után mégse tehetjük le a tollat, mert eszünkbe jut, hogy bizonyosan vannak, akik azt kérdezik tőlünk: „hát eddig nem volt?” Ezeknek habozás nélkül merjük válaszolni: olyan esztétikánk, amelyet mindenki egyaránt gyönyörűséggel és okulással tudott volna elolvasni, ha a Szépnek és a Művészetnek izgató kérdései körül akart eligazodni, valóban nem volt eddig. Ez annál különösebb, mert nálunk volt ennek a tudománynak legelőször külön egyetemi tanszéke, s magyar nyelven olvasható legbőségesebb története; kritikusaink is voltak mindenkor bőviben, akik fejtegetéseikben esztétikai elvekre hivatkoztak, esztétikai irodalmunk mégis szegényesnek mondható. Az esztétika és a művészet ugyanis elválhatatlanul összetartoznak: egyik a másikat termékenyíti meg, s nekünk eddig mégis vagy olyan esztétikusaink voltak, akik elveik magaslatáról idegenül nézték a művészetet, vagy olyan művészeink, akik lelkükben hordták annak problémáit, de megoldásul inkább „csinálták” a művészetet, szépet alkottak, de az elvein nem szívesen gondolkodtak. Ebből nagy bizalmatlanság származott a művészi elmélet és a gyakorlat emberei között: az esztétikus mintegy a tanítás igényével fordult a művész felé, ez pedig nem akart tőle tanulni, mert úgy érezte, hogy az nem róla és nem az ő művészetéről beszél. Sík Sándornak azonban sikerült harmónikus szintézisben egyesíteni ezt a két bizalmatlan felet, mert önmaga is izig-vérig való művész, de olyan művész, aki az alkotáson túl éppen önmagából kiindulva csodás mértékben érteni és magyarázni is tudja a műalkotást. Lelke valóban nyitott ajtó minden szépség számára, ezért egyesül is benne minden szépség, s nem tesz könyvében egyebet, mint vall önmagáról, a maga lelkének gazdag tartalmáról. Nem hiába hangsúlyozza a művészet vallomájellegét: ez a műve is igazi önábrázolás. Esztétikáját csakugyan „a maga képére és hasonlatosságára” alkotta meg, s ez a szubjektivitás valami egészen különös és vonzó ragyogásba burkolja tárgyí mon-

danivalóit. Azt a mikrokozmoszt vetíti elénk, s annak a törvényeit világítja meg, amely az ő lelkében él, s amelyet művészi formában tud kifejezni.

Ezek a vonások különböztetik meg Sik Sándor nagy munkáját minden más esztétikától. Az elmélet nem halványítja el itt a művész alkotását és a műértő gyönyörködését, sőt a művészi lélek segíti ihleti és ez által hihetetlen elevenséget, életközelséget ad neki, míg különben az esztétikában másutt az elmélet, vagy a művészi valóság fölött szokott lebegni, vagy bénán és csonkán sántikál utána.

Sik Sándor művének vallomásjellegét maga is hangsúlyozza, mikor munkája előszavában a saját művészi alkotó és tanári mûmagyarázó mivoltával okolja meg, miért írt esztétikát. Egyszerű és igaz amit mond: „Logikát és filozófiát a nagy gondolkodók, a filozófusok tudnak igazán, akiknek egész életük a bölcsekedés; a teológiában a nagy istenlátók, a próféták, apostolok, misztikusok, szentek, az etikában az erkölcs és szeretet nagy hősei mondták a legnagyobbat és legmélyebbet: az esztétika sem várhatja másoktól a maga lényegének megvilágítását, mint azoktól, akiknek egész élete nem más; mint ennek a lényegnek állandó megtapasztalása.“ Érthető tehát, hogy műve egészen más, mint az esztétikák általában szoktak lenni: nem valami transcendens messzeségben ragyogó szépség ideájából ereszkedik le a műhöz (Aesthetik von oben), sem pedig nem a műből tornássza fel magát ide (Aesthetik von unten), mint német esztétikusoknál ez szokásos, hanem az ő tapasztalásában, a műben magában rejlik a szépség, fejtegetéseinek központja ennél fogva a szép mű, s az esztétika az a tudomány, mely ennek a titkait kívánja felfejteni. A mű pedig mindig szintézis: egy egyetemes szellemi és egy individuális emberi mozzanat találkozik benne, s alkot szerves benső egységet, ezért az esztétika szinte magától értetődően tagolódik három nagy fejezetre: a szépség, a mű és a művész, illetve a művészi alkotó munka: a művészet magyarázatára.

A vallomáselvből következik, hogy mindezeket Sik Sándor nem kívülről, hanem belülről: a művész lelkéből próbálja megérteni. Itt rejlik az a titokzatos forrás, amelyből a szép mű ajándékuul megjelenik a világnak. Ez azt jelenti, hogy szerzőnk esztétikája nem metafizikai, hanem lélektani utakon jár, s csak lezárásként, a végső kérdésekről szólva találja magát szemben a metafizikával, az Abszolutummal, mint ahogy ez nem is lehet másképpen, hiszen aki találkozott a lélekkel, annak Istent és a szabadságot, a legnagyobb és legfenségesebb Abszolutumot is meg kellett pillantania. Nélküle a lélek nyugtalan és hazátlan valami volna, nem lenne se értelme, se hazája.

Hogy egy ilyen esztétika programja megvalósulhasson, ahhoz a szép művek gazdag ismeretére, átélésére és átérzésére van szükség. S ha ezt a könyvet olvassuk, meglep bennünket, mily szokatlanul széles skálájú élményei vannak szerzőnknek a műalkotások körül: nemcsak a költészet, a képzőművészetek, hanem az építészet és a zene világában is otthonos, — mindenütt képes megérezni és megérteni a szépséget. Könyvének éppen ezért főleg azok a felejt-hetetlen részei, ahol egy-egy műalkotást a maga konkrét szépségé-

ben magyaráz meg. Egészen meglepő, hogy egy istenáldotta művész az alkotás és a mű mibenlétére nézve ennyi öntudatossággal rendelkezék. Sik Sándort benső hajlamán túl bizonyosan tanári és pedig lelkiismeretes, jó tanári tevékenysége hajtotta eme nagyfokú tudatosság felé: nem volt szabad megelégednie azzal, hogy szép műveket alkotott, ilyeneket meg is kellett értetnie azokkal az ifjakkal, akik tőle várták a szépség rejtelmes világába való bevezetést. Így aztán megértjük, ha önmaga harmincéves anyaggyűjtés, húsz évi elmélkedés és tiz évi közvetlen munka eredményének mondja könyvét. Valóban egy élet szenvedélye kell hozzá, hogy egy ilyen életmű megszülethessék!

Legelső sorban az a kérdés kigyózik szerzőnk szeme elé: mi a közös mindabban, amit szépek, esztétikai értékűnek szoktunk nevezni? Ebben keresi ugyanis az esztétikai valóságot, amit egy szóval esztétikumnak nevez. Ezt az esztétikumot a tartalomnak és formának szerves, szemléletes, lényegkifejező és értelmes egységében látja. S most megint a vallomáselvnek megfelelően ennek az egységét nem valami a művésztől idegen tényezőben, hanem éppen a művészi alkotó lelkiség — már akár eredeti, akár utánaérző, újraalkotó lelkiség — sajátos magatartásában keresi, mely az esztétikai élményben jut kifejezésre, s ezt nevezi Sik Sándor esztétikai apriorinak. Szerzőnk tehát lényegében Kant nyomán jár, mikor egy szubjektív és egy objektív mozzanat szintézisének látja a művet, melynek titokzatos egységbe fonódását az a megnevezhetetlen valami biztosítja, amit művészi intuíciónak nevez. Ez az a különös képesség, amely, ha megvan benned, látásodból művek fakadnak, s ha nincs, talán még nem is leszel képes látni azt, amit látnod kellene. Az esztétika törvényei tehát nem a világ törvényei, hanem a művészi alkotó lélekéi, amelyek magából az esztétikai magatartásból következnek. Ha egy valóság olyanná van alkotva, hogy rajta e lélek benső mivolta objektívált alakban megjelenik, akkor az a valóság szép, s alkotója művész. A szépség ezen az alapon bátran nevezhető tárgyiasult alanyiságnak. Ehhez a tárgyiasuláshoz azonban az szükséges, hogy azt a szóbanforgó alanyiságot egy anyag hordozza, amely más emberek számára értékes jelentéssel bírjon. Ha most már az alanyi apriorit formának, s a jelentést tartalomnak nevezem, akkor nyilvánvaló, hogy minden esztétikai valóság három elválhatatlan elvi rétegből: tartalom, anyag és forma szerves egységéből fog állni. Az a tökéletes mű, amelyben ezek az elemek egyensúlyban vannak, s amelyiken mindegyik a maga igénye szerint érvényesül, s a tökéletlenség fokát éppen ennek az egyensúlynak a kilengése határozza meg.

Sik Sándor ide vonatkozó szép és gazdag eszmélkedéseinek lényeges része, hogy Arany János indítása nyomán hangsúlyozza az esztétikai tárgyban az anyagi, az érzéki mozzanat szükségességét: esztétikai élmény nem lehetséges valami érzéki „szemlélet” nélkül. A szépek nemcsak a szellemiséget, de az érzékiséget is meg kell bennünk érintenie. A vers szépségét se csak a tartalom és a forma, hanem a hang, a szavak zenéje is alkotja, ezért azt hangosan olvasva tehetjük csak a magunkévá. Michelangelo Dá-

vidja se ugyanazt az élményt kelti bennünk, ha márványban, mint ha bronzban áll előttünk.

Meglepő, hogy Sik Sándor a szépre vonatkozó elméleti kérdések területén költő létére mily otthonos biztossággal mozog. Fejtegetései filozófiai értelemben is kifogástalanok, s az elvont jellegű témáktól sem riad vissza: itt is vannak személyes mondanivalói, amelyek nagyon fején találják a szöveget, de igazi elemében akkor van, mikor a műről és a művészetről beszélhet. A művészi alkotás csodálatos előfeltételeiről, a benne tevékeny értelmi és érzelmi élményekről senki sem írt még szebben és meggyőzőbben. Szerzőnk itt vette legtöbb hasznát a művészetek minden ágában való otthonosságának. Amit a művészek világképéről (én inkább világlátásának mondanám); élet- és sorsérzéséről mond, az a legsikerültebbek közé tartozik, amit e kérdésekről valaha olvashattunk. „Ha az ember nem is egész ember, — úgymond, — azért egészen benne van alkotásában vagy újraalkotásában“, azaz műélvezetében.

Igen meggondolkoztatóak azok is, amiket a sorsérzésről, s az ennek kifejezésére szolgáló tragikus, komikus és humoros alkotásokról mond, bár nem egészen tudnám mindenben a magamévá tenni. Mintha itt Sik Sándor tézisei túlságosan egyszerűek és világosak volnának. Igaz ugyan, hogy a világon minden nagy dolog egyszerű és világos: az igazság pedig a legnagyobb dolog, mégse érzem a tragikus hős mibenlétét azzal megérthetőnek, hogy ez a hős fellázad a saját sorsa ellen, s birokra kél vele. Minden ember egy benső formát, egy sorsot hord magában: Antigoné, hogy engedelmes nő legyen, — Hamlet, hogy tudós elmélkedésnek éljen. — Bánk bán, hogy a király és királyné hű jobbagya, segítője legyen, — és így tovább. S körülményeik, helyzetük úgy hozza magával, hogy értelmes mivoltuk megtagadása nélkül nem lehetnek többé azok, akiknek lenniök kellene: Antigoné megszegi a király parancsát egy olyan ok indítására, amit ennél többre értékel, Hamlet ugyan így egy magasabb érték hívására az elmélkedés helyett tette kényszerül, Bánk szembefordul a királynéval (de nem a sorsával), s ennek következtében az egyik is, meg a másik is kisiklott élet, elbukó hős lesz feltétlenül. Ezt a tragikus helyzetüket azonban nem maguk idézik elő, hanem belesznek. Nincs itt lázadás, csak sorsfordulat. Ezért küzdenek ellene; érzik, hogy nem ez az ő benső sorsuk. Bukásukat rokonszenvünk kíséri, mert nagy és nemes érték szolgálatában mennek tönkre. Éppen ebben különböznek a kómikus hőstől, aki értéktelen célon csúszik el, s akarását kinevetjük, mert sem ő maga, sem a célja nem éri el azt a magaslatot, amelyet a tragikus hős képvisel. Nem is bukhatik oly nagyot, mint amaz: aki a küszöbről esik le, még csak meg se üti magát, de aki egy hegy-csúcsról zuhan alá, életével fizet.

Messze vezetne bennünket, ha csak ily dióhéjban is megkísérelnők megbeszélni mindazt, ami Sik Sándor könyvében érdemes volna a megemlítésre és a megvitatásra: nem egy hódoló ismeretetés, de egy vaskos kötet lenne belőle. Itt pedig nincs más szándékunk, mint felhívni az olvasó figyelmét e szép és alapos mű tanulmányozására.

Bármekkora az alkotó művész szabadsága, mégis vannak esztétikai törvények. Az alkotás megint csak szintézis: szabadság és szükségszerűség egyesülése. Nagyon igaz erre nézve az, amit szerzőnk mond: „Köti a művészt az a „más erő“, amely az ihletben szól hozzá és indítja ismeretlen törvények szerint. Köti saját egyéni állandója, hiszen senki sem adhat mást, mint mi lényege. Kötik az élmények, ... hiszen ezekből alakul a fantázia anyaga, és nem alkotunk másból, mint fantáziánk anyagából. Köti az anyagi matéria, amely erőszakosan érvényesíti a maga természetét és nem engedi magát mindenre felhasználni. Köti — az élmények egy szellemi neme — a hagyomány: az előbbi művek és írók, amelyek ösztönszerűen — minél tudatlanabban, annál erősebben — befolyásolják formáló tevékenységét. Kötnék saját előbbi műveim“, stb., stb. „Csak egy nem köti az igazi művészt érzése szerint soha, az az egy, amely a valóságban legigazabban köti: az esztétikai törvények. Nem köthetik, mert csak az köt, ami valamiképp kívülről hat rám, ami nem én vagyok, hanem amihez igazodnom kell. Az esztétikai törvények pedig nem külső hatások, hanem bennem vannak, az esztétikum természetében, tehát az alkotó aprioriban (helyesebben szólva: szellemiségében), vagyis ezek a művészek, mint művészek saját énjének törvényei. Épen ezeken keresztül lesz úrrá többi kötöttségein. Épen az alkotás tevékenysége, vagyis az esztétikai törvénynek érvényesítése az megszabadító folyamat, amely a művészt felszabadítja a megkötöttségekkel szemben... A magasabb erő nem köt igazán, mert önként, legbelső énem indításából, szabadon engedelmeskedem neki.“

Ezek a sorok Sik Sándor esztétikai hitvallásának fundamentumát fejezik ki. A tudós alázatossága és a művész felfokozott öntudata sajátos paradoxonban fejeződik itt ki, s ez az álláspont adja meg könyvének különös varázsát is. Fejtegetései ragyogást és melegséget kapnak, valahányszor egyéni élményeiről beszél: „a nagy dolog nem adja magát egykönnyen“, a nagy művek leglelkébe való behatolás is igazi hódítás, és ilyen hódítások emlékével tele van ez a könyv. Olvasása nyomán valóban érezzük, hogy a remekmű „van és él önmagában is, volna és élne akkor is, ha valami különös esemény mindörökké elrejtene az emberi szemek elől. Alkotójának áhitata, lendülete, élete élne benne tovább, teremtő órák vagy akár teremtő századok feszültségében megörökítve, de minden pillanatban teljes éberséggel, készen a külső cselekvésre: belső életének ki és átárasztására — Babitscsal szólva „tán istenek javára“. A kozmosz életéhez hozzátartozik az ő élete is.“

Épen ezért a művészetben több van, mint pusztá történeti produktum: a pillanatnak ebben az eternizálódásában az örök szellemnek egy töredéke rejlik. Történeti tényekből ezt nem lehet megérteni, csak a lélek benső törvényeiből, amelyek munkába lépnek akkor, amikor megérinti azt az Örökkévalóság fuvallata.

Nem csoda tehát, mert egészen természetes mozdulat, hogy Sik Sándornál is az esztétika problématikája az Abszolútummal való találkozásban végződik. Az esztétikai elmélkedés kézen fogja őt és elvezeti „a tengerpartig, ahol elereszti a kezét és egy alig ész-

revehető, finom kézmozdulattal kimutat a Parttalan Végtelenbe: a tudomány itt elnémul. Itt már a *sensus Numinis* veszi át a szót." Az esztétikum titokzatossága, izgató volta éppen abban rejlik, hogy szellemi is, meg érzéki is, ezért csak olyan lény képes igazi mi-voltában felfogni, aki maga is ilyen s ez az ember. Nincs tehát a művészetnél és a művészi szépségnél emberibb valami, és semmi sem illik annyira az emberhez, mint a Szépség áhitatos szemlélete és ihletett megvalósítása a mű alakjában. A szellem ugyan egy, akár a tudományról, akár az erkölcsről, akár a művészetről van szó, mert tartalma az igazság, hatása a jóság és formája a szépség. Az igazság azonban ridegen és fenséges közömbösséggel trónol az ember fölött, a jóság csak életének néhány emelkedett pillanatában hódítható meg, egyedül a szépség az, amely mindenkor elérhető az ember számára, ha valóban van szeme a látásra és füle a hallásra. Persze, amit az ember a szellemből megragadhat, az mindig csak kicsinyke töredék: a Teremtő köntösének egy csücske, — a Szellem a maga abszolút mivoltában túl van minden emberin, ott az igaz mellett nem kísért a téves, a jó mellett a rossz, a szép mellett a rút, hanem az egész együtt és egyszerre szép, jó és igaz. Köszönjük Sik Sándornak, hogy Esztétikájával ezzel a Szellemmel való találkozásra készített nekünk útmutatót.

HALASY-NAGY JÓZSEF